

Beregdaróc, református templom

Beregdaróc középkori eredetű református temploma az 1991–1994 között lezajlott műemléki kutatás és helyreállítás¹ nyomán nyerte el mai állapotát. A beregi síkságon fekvő Beregdaróc, a középkori Daróc – vadnyúzó, vadfogó jelentésű neve alapján – először a vadászattal kapcsolatos királyi szolgáló népek települése volt, majd nemzeti birtok, az 1280-as években már a Gutkeled nembeli Daróciak birtoka.² A falura és a birtokos családokra vonatkozóan bőséges írott forrásanyag áll rendelkezésre: az 1300-as évek elejétől kezdve majd másfél évszázadon keresztül a közös nemzetségből származó, magát a településről nevező Daróci család két ága és a távoli rokon Várdaiak folyamatos birtokügyeinek, pereskedéseinek tanújaként számos oklevél megmaradt.³

A templomra az írott forrásokban először az 1332–1335 közötti pápai tizedjegyzék alapján lehet következtetni, Benedek nevű papja 1333-ban 4, 1334-ben 3 garast fizetett.⁴ 1423 végén történt a templom tényleges említése, amikor a Daróci család egyik, a daróci negyedrészt birtokló ága – Daróci István fia: László és István (Máté fia János ága) a testvéreik nevében is – a saját részüket el kívánták adni a Várdaiaknak, az ottani (daróci) templom kegyúri jogának őket illető részével együtt (*portionem iuris patronatus ecclesie ibidem fundate*),⁵ ennek azonban a Daróci család másik, a nagyobb részt birtokló ágából (János fia László leszármazottai) Miklós, testvére István, másik Miklós (István fia), Bertalan és György (János fiai) és Gergely (Lőrinc fia) ellentmondottak.⁶ 1435-ben és 1436-ban a Várdaiak és a Daróciak birtokosztálya kapcsán a templomról többször szólnak a források: 1435-ben, mint *Daróc egész birtokon* lévő, torony nélküli kőegyház temetkezési joggal (*totali possessione Daroch ecclesiam lapideam sine turri cum sepultura*),⁷ majd 1436-ban részletesebben, mint az *egész Daróc birtokon* lévő, torony nélküli kőegyház temetkezési joggal és haranglábbal (*tota possessione Daroch ecclesiam lapideam sine turri cum sepultura et pede campanae*) került említésre.⁸

1465-ben egy egyezség alapján ismert, hogy a templom középkori titulusa Szent Márton volt, és ekkor építkezések is zajlottak a templomon. Az egyezség szerint a Daróciak engedélyezték, hogy a szomszédos Déda tele-

pülés Szent Bereck-kápolnája a daróci Szent Márton anyaegyháztól önállósodjon, melynek fejében a dédaiak a daróci templom építéséhez kötelesek követ hordani.⁹ A Várdaiak továbbra bírtak kisebb részt, 1500-ban Várdai Judit, az elhunyt Várdai László leánya részére készült birtokbecsűben felsorolt 11 templom és kápolna között szerepel Daróc torony nélküli kőegyháza temetkezési joggal (*Daroc ecclesiam lapideam sine pinnaculo sepulturam habentem*).¹⁰

A XV. század végén a templom mellett egy másik kőépület is bizonyosan állt már Darócon, a templomtól mintegy 80 m-re délkeletre sikerült azonosítani egy felmenő falaiban is megőrződött, késő középkori udvarházat.¹¹

A Daróci család felemelkedése egyes tagjaiban egészen a XVII. század első feléig folyamatos. A XV. század második felében és a Jagelló-korban Daróci Márton, mint ügyvéd országosan ismert, a XVI. század elejére széles kapcsolati rendszere épülhetett ki.¹² A XVI. század folyamán Daróci Szerafin (†1586) már beregi alispán, fia Daróci Ferenc (†1616) 1600-ban hozzájutott a deregnyői uradalomhoz¹³ és felvette a deregnyői előnevet, 1603-ban címet kapott I. Rudolf királytól,¹⁴ 1609-től királyi tanácsos, 1612-től báró, a szepesi kamara elnöke, 1612-től beregi főispán, aki leánya, Daróci Erzsébet (†1630 előtt) révén a Rákócziak fejedelmi családjával is rokonságba került.¹⁵ Daróc a család központja, Daróci Ferenc részéről felmerült rezidencia kiépítése is, 1612-ben engedélyt kapott Thurzó György nádortól, hogy *Daróc vagy Deregnyő birtokain* lévő *udvarházainak valamelyikét fállal körülvéve erősítse meg*; a tervrajza alapján ismert, szabályos alaprajzú, azóta elpusztult kastély a védettebb zempléni Deregnyőn épült meg.¹⁶

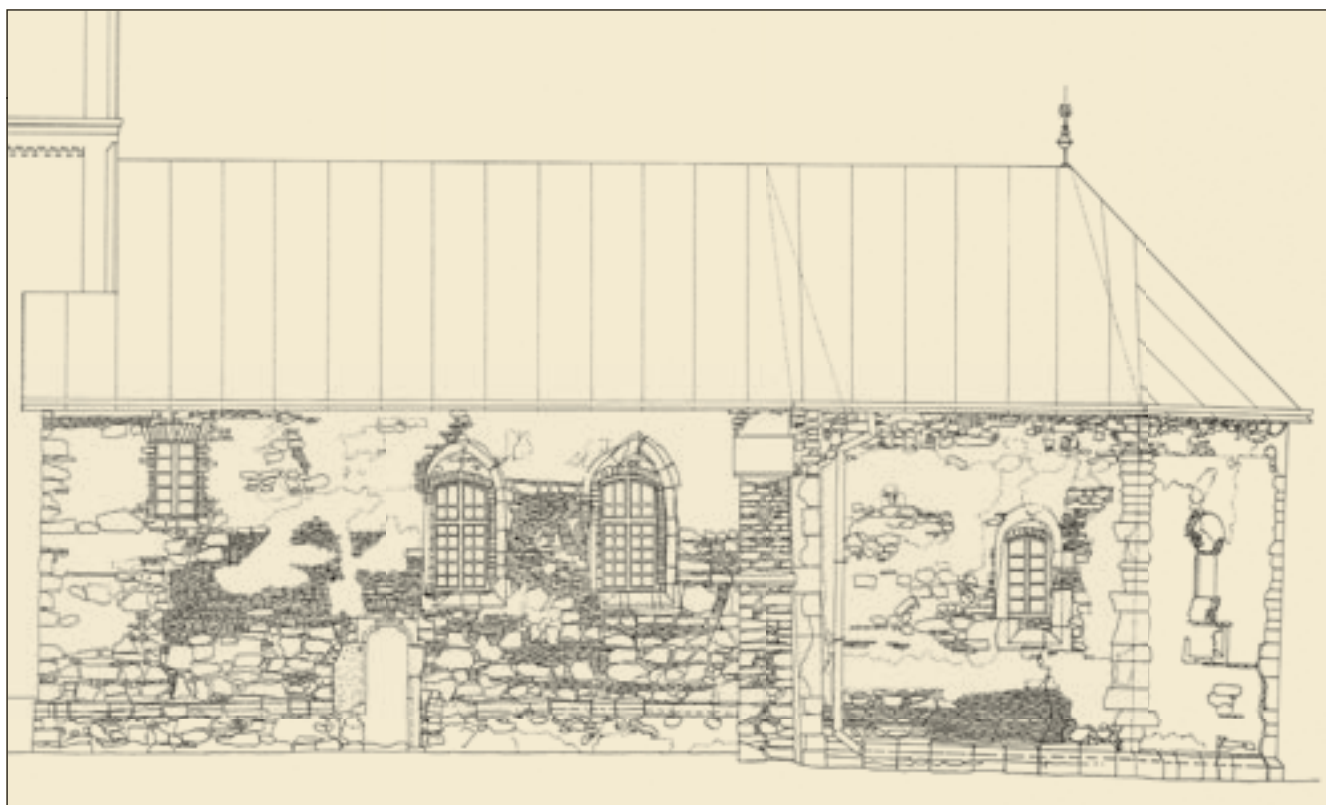
A XVI. század második felében történtek átalakítások a templomon, 1586. február 4-én Daróci Szerafin (†1586. október 12. előtt) Darócon kelt végakarata szerint a templomban, az általa építtetett sírban kívánt temetkezni: *az én testemet temessék az rakott sírban, kit az daróczi szentegyházban én magam rakattam*.¹⁷ A református források szerint 1595-ben a templom már a reformátusoké, de a településen még katolikusok is voltak.¹⁸ Ismerve a Daróci család ezen ága utolsó tagja, Daróci

Ferenc (†1637)¹⁹ katolikus kötődését,²⁰ valószínűbb, hogy a templom az örökösök révén, csak a XVII. század közepén lett véglegesen református. A XVIII. században a templom még mindig torony nélküli, és mellette álló haranglábat említene a korabeli források.²¹ 1782–1785 között a I. katonai felmérés országleírása szerint *Daróc*-on: *Egy kis, jelentéktelen kőtemplom van.*²² 1834-ben az egész környéket nagy földrengés rázta meg, melyben a templom jelentős károkat szenvedett.²³ 1838-ra a templom sérüléseit is kijavítva a nyugati oldalon kőtornyot építettek; a tetőt faszindely fedte, melyet 1853-ban felújítottak.²⁴ 1862. június 9-én tűzvész pusztított, a korabeli feljegyzés²⁵ szerint: *A papi lak, iskola és a nagyszámú, egyszerre égő épületek elterjedt, kavarogva csapkodó lángjai a torony és a templom fedelét is [...] rémítő hamarsággal megemésztették, harangjai a tűz izzó melegében [...] olvadva a magasságból alábullottak [...] Az Úrnak szentelt egyháznak csak pusztá falai állanak. [...] még szent könyvétől is megfosztatva.*

1865-ben *A nagyiszteletű Beregi Egyházmegye emlékkönyve* című műben Zágoni Á. Károly szernyei lelkész részletesen írt a templomról: *Temploma gót régiség. Melyen három góth ívű ajtó volt. Falai római katolikus Püspökök fresco képeivel voltak felékesítve, mit az 186(2) nagy égéskor lepattogván a 300 éves meszeléseket, lehetett látni. Ugyanakkor lehetett figyelemre venni, hogy ezen régi temp-*

*lom jobbára, csak tenyérnyi kicsinységű s csekély vastagságú téglákból volt össze állítva, még pedig nem is horizontális lapokra rakva a téglákat, hanem össze vissza, s mégis oly erősen, hogy az utóbbi borzasztó égéskor, mikor szinte az egész Daróc helység is majdnem elhanvadt, a templom falai, amelyek pedig sok száz esztendősek lehetek, meg sem repedeztek. Erős kőajtóval ellátott kriptá is van ezen templom alatt, illő kőajtó felekkel megerősítette a templom közepe táján lévén a bejárása. Több ízben befedeleztetett ezen templom, 1838-ben pedig új kőtornyossal ékesített, egyik harangja a közelebbi égés előtt igen régi, de írás nélküli, a másik 1822-ben öntetett László István által Kisgejőcön. [...] Templomától, amely hajdan régente, mint az égés által lepattogzott meszelések alatt látszott megjegyzendő, hogy az építtetése korában igen díszes szent hajlék lehetett, továbbá megjegyzendő, hogy későbbi megnagyobbításakor, gót ívű ablakainak kővirágai kihánytatának, hogy megnagyobbított ablak nyílásokon nagyobb világosság mehessen be. Több világi méltóságok között Daróczi Szerefin, Bereg megyei néhai főispánnak porai is kriptájában vannak alkalmasint örök nyugalomra bezárva.*²⁶

Az induló tudományos igényű kutatás is számba vette a templomot, Lehoczky Tivadar az 1862-es tűzvész előtt a szentélyben még életnagyságú szenteket és püspököket ábrázoló falfestményeket látott.²⁷ A tűzvész után, 1863–1868 között zajlott a templom újjáépítése.

1. A déli homlokzat részlete a kutatások után

2. A keleti homlokzat a kutatások után

A templom már az 1991-es kutatás előtti állapotában is mutatta középkori eredetét, a keletelt épület hosszházához keleten csatlakozó keskenyebb, a nyolcszög három oldalával záródó szentéllyel és a nyugati toronnyal. A torony nyugati sarkait átlós, a hosszház keleti sarkait az északi és déli oldalra merőleges helyzetű támpillérek erősítették. A hosszházon és a szentélyen rézsús lábazat futott körbe, mely a szentély északi oldalán a nyugati kétharmadnyi szakaszon – az egykori sekrestye helyét jelezve – megszakadt. A hajó nyugati oldalán a lábazat magasabb, kisebb kiülésű volt, vízszintes lezárásával egyezett a torony lábazati kiképzésével. A szentély délkeleti falán kisméretű, félköríves lezárású, a déli falon nagyobb, szabálytalan formájú ablak nyílt, a hosszház déli falának keleti felén két nagyobb, szabálytalan, míg a nyugati végén, magasan, kisebb méretű, nyújtott téglány alakú ablak helyezkedett el. Az épület egyetlen bejárata a torony déli oldalán nyílt. A dongaboltozatos toronyaljából szabálytalan formájú, csúcsíves, tagozott kapu vezetett kelet felé a hosszházba.

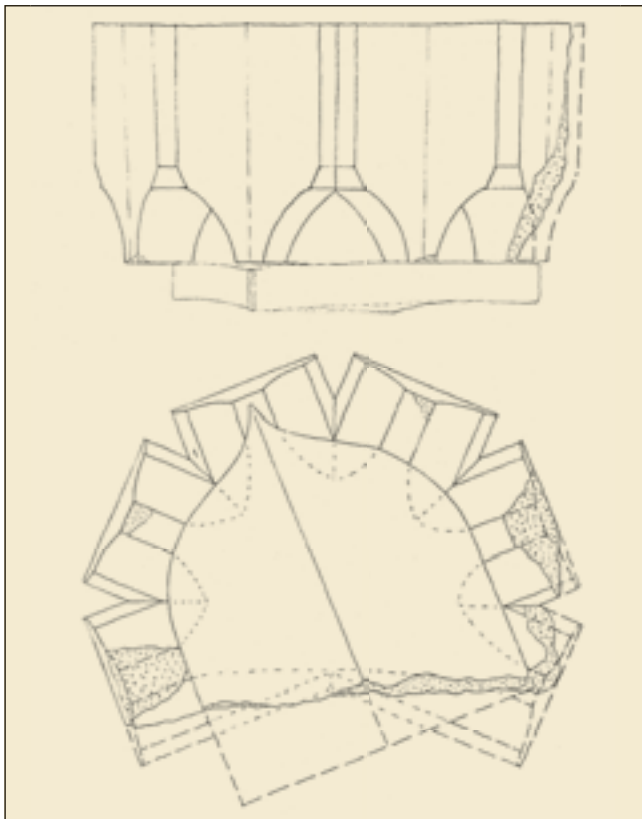
Az 1991–1994 közötti műemléki épületkutatás eredményeként a régészeti feltárás során napvilágra kerültek a mai, középkori eredetű templom előzményeként létezett félköríves apszisú, korai téglatemplom visszabontott falmaradványai, hosszházának északkeleti sarkában egy sírbolttal, a szentély különböző periódusokból származó téglaburkolatú járósíntjei, egy keleti karzat alapfala, a középkori templom hosszháza elbontott nyugati falának alapozása a nyugati sarkok átlós helyzetű támpilléreinek alapozásával, északon a szentély és a hajó csatlakozási pontjához épített egykori sekrestye és az ahhoz nyugati oldalról kapcsolódó egykori osszárium alapfalai.

A falkutatás során tisztázódott, hogy a mai épület felmenő falai a nyugati rész kivételével több középkori kiépítésből származnak (1–2. kép). A korai téglatemplomból a járósínt felett nem őrződött meg eredeti helyzetben semmi. A templom nyugati falát az 1838-as toronyépítéssel összefüggésben elbontották, s az új falat mintegy 1,3 méterrel nyugatabbra építették fel újra. Az egykori nyugati kaput ennek során szétszedték, s a toronyaljban a torony keleti, hosszházzal közös falába a réteggöveket részben összekeverve újra beépítették (3. kép). A szentélybelsőben feltárásra kerültek az elbontott gótikus boltozat maradványai, a lefaragott vállkövek falitömbjei és a homlokívek lenyomatai, az északi fal nyugati szakaszán az egykori csúcsíves záródású, élszedett profilozású sekrestyeajtó, az északkeleti falon egy a falsíkgig visszafaragott szentségtartó fülke kőkeretének maradványai, a déli fal keleti szakaszán a két lépcsőzettel tagolt, szegmensívvel záródó sedilia, mellette keletre egy kisméretű kegyszerfülke és nyugaton az elbontott diadalívpillérek csatlakozási vonalai. Kibontásra kerültek az 1862 után átalakított középkori ablakok és a hosszház déli kapuja is. Nagy számban kerültek elő építészeti kötőredékek másodlagos beépítésből, boltozati elemek, mérműtőredékek, párkányelemek, így a sekrestyeajtó elfalazásából egy konzol és egy vállkötőredék és több borda, a sedilia elfalazásából boltozati bordák, az egykori sekrestye nyugati falcsonkjának köpenyezéséből két festett címerpajzsos zárókő (4–5 kép), boltozati bordák és az egykori süvegfalazatot alkotó, lapos faragott kövek, a torony támpilléreiből bordák,

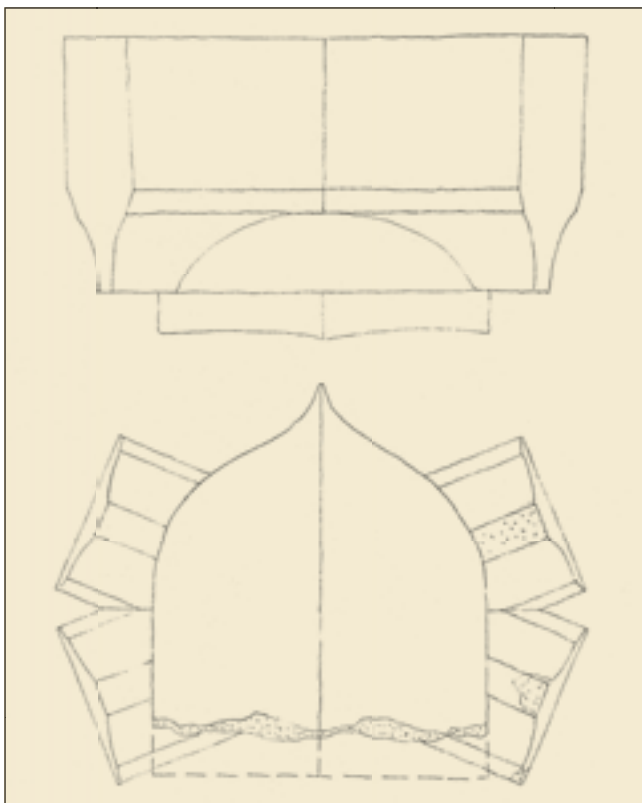

3. A nyugati kapu felmérése a kutatások után

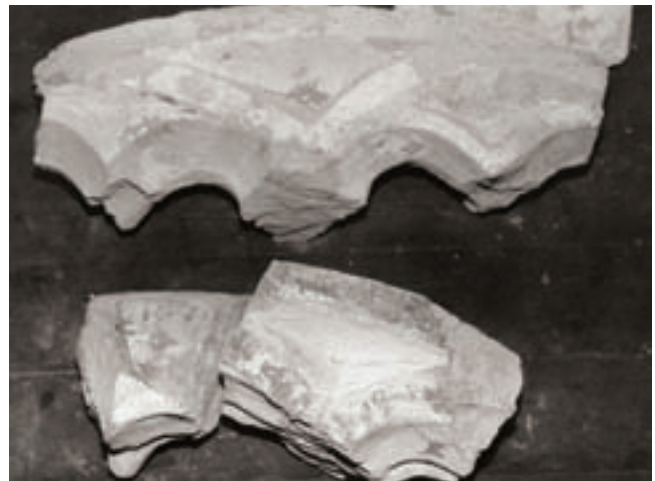
4. A szentélyboltozat keleti zárókövének felmérési rajza

5. A szentélyboltozat nyugati zárókövének felmérési rajza

valamint a déli kapu elfalazásából mérműtöredékek (6. kép). A párkányelemek között voltak sarokelemek is, továbbá támpillér közbenső visszalépcsőzéséhez tartozó vízvetőpárkány is. Az 1838-ban épült nyugati falban másodlagos beépítésben volt egy címerpajzsos konzol és egy diadalív több réteggöve is. A hosszház délkeleti sarkához a falsíkra merőlegesen, utólagosan hozzáépített támpillér számos másodlagosan felhasznált faragott követ tartalmazott (7. kép). Egy átépítés során a szentély párkánymagasságát megemelték, egy szintre hozták a hosszházéval, majd az egész templomon egységes újabb párkányszintemelés történt.

A források által említett freskók maradványai a falakon nem kerültek elő, az 1862-es tűzvész során az erősen agyagos belső vakolat a hó hatására szinte vörös kerámiává égett és a falakról nagyrészt lehullott, illetve leverték.

6. A hosszház ablakainak a déli kapu elfalazásából kibontott mérműtöredékei

A kutatások alapján felvázolható a templom építéstörténete (8. kép). Az első ismert templom, a mai épület előzménye az Árpád-korban épült egyhajós, félköríves alaprajzú apszissal záródó, téglából épült templom volt. Törtéke alapozásán 90 cm széles téglafalazatok emelkedtek, lábazatát kisméretű élszedéssel profilozott faragott kövekből rakták. Egyszerű, lépcsős tagozatú déli kapujának öt réteggöve, köztük egy fejezeti elem is előkerült a falkutatás során (9. kép). Keskeny, félköríves záródású, profilálatlan kőkeretelésű ablakai voltak, egy ívzáradék töredékét a későbbi szentély déli falában, másodlagos beépítésben sikerült azonosítani. A templom néhány ablakát később átalakították. A falkutatás során előkerültek olyan kőfaragványok is, melyek egy köztes periódusból származtak, szarkő- és mérműtöredékek, melyek profilja eltért a későbbi, fennmaradt ablakmaradványokon mérhető profiltól.

Már az első templomnak is része volt a „falazott sír”, mely a hosszház északkeleti sarkába épült be a járószint

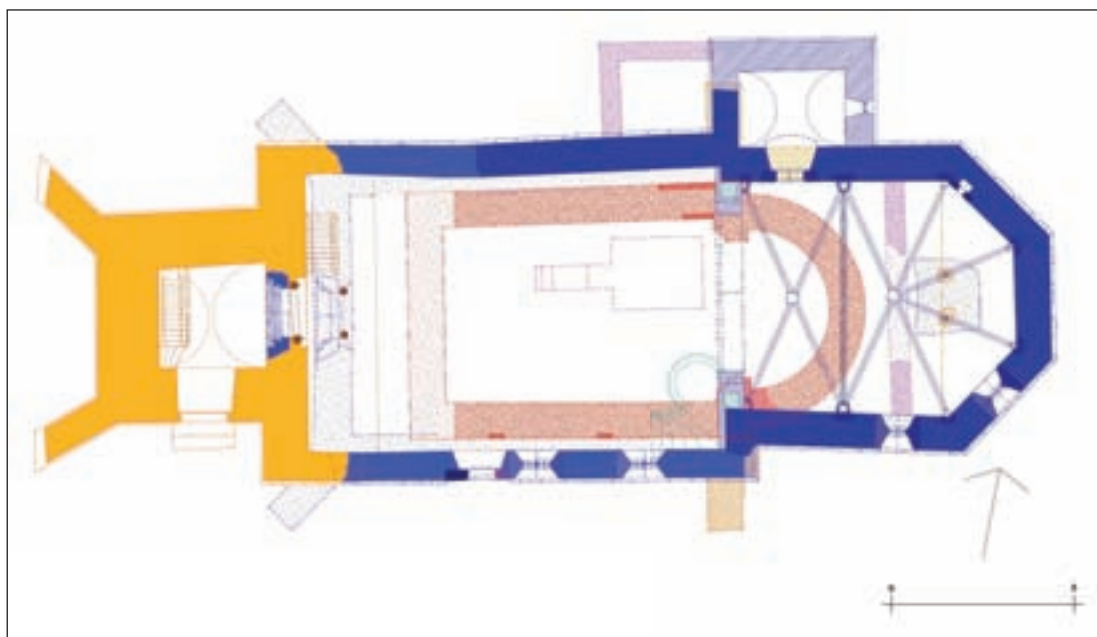
alatt. Északi és keleti fala az első templom falaihoz igazodott, elváltak a török alapozástól, ahhoz hozzá- és kissé ráépülve. Az északkeleti sarok falazata a gótikus szentély építése során emelt új diadalív északi pillérének megmaradt csonkja alatt is tart, felette, a gótikus diadalív első réteggöve alatt az első templom téglatormélékes bontási rétege áthúzódott.

A középkorban többszöri átépítés során, a korábbi téglatormélékes templomot elbontva épült fel a ma is álló épület közvetlen, torony nélküli előzménye. A sokszögzáródású, boltozott szentély külső támpillérek nélkül épült, támpillérek csak a hajó nyugati sarkain voltak eredetileg. Az északi oldalon sekrestye csatlakozott a szentély és a hosszház találkozási pontjához. A szentély egészére jellemző az igényes kőfaragó munkával készült kialakítás: rézsús lábazat, falsarok kváderek, párkányok, csúcsíves, élszedett tagozású sekrestyeajtó, a szentségtartó fülke, mérműves ablakok és bordás keresztboltozat. A szentélyben élszedett kőlappal fedett, falazott menzán állt az oltár, északi oldalán, az északkeleti falban kőkeretelésű szentségtartó fülkével, déli oldalán a déli fal keleti szakaszán egy kisméretű kegyszerfülkével. A déli fali sedilia falazott szerkezettel, két lépcsőzettel tagolva, szegmensíves záródással épült. A szentélyt gazdagon kifestették, a szenteket ábrázoló freskók az 1862-es tűzvészben elpusztultak, csak a szentély falmezőit keretelő, vörös színű sávok nyomai mutatkoztak az ablakszéleken és az indító bordák oldalán. A szentélyboltozott záróköveinek címerpajzsai is ezt a vörös festést kapták.

Az új szentély jellegzetes típusba tartozik: külső támpillérek nélküli, boltozott, sokszögzáródású szentély.

7. A hosszház délkeleti sarka a kutatások után

8. A templom alaprajza az építési korszakokkal

9. A korai templom kapujának réteggöve a déli falban a kutatások közben

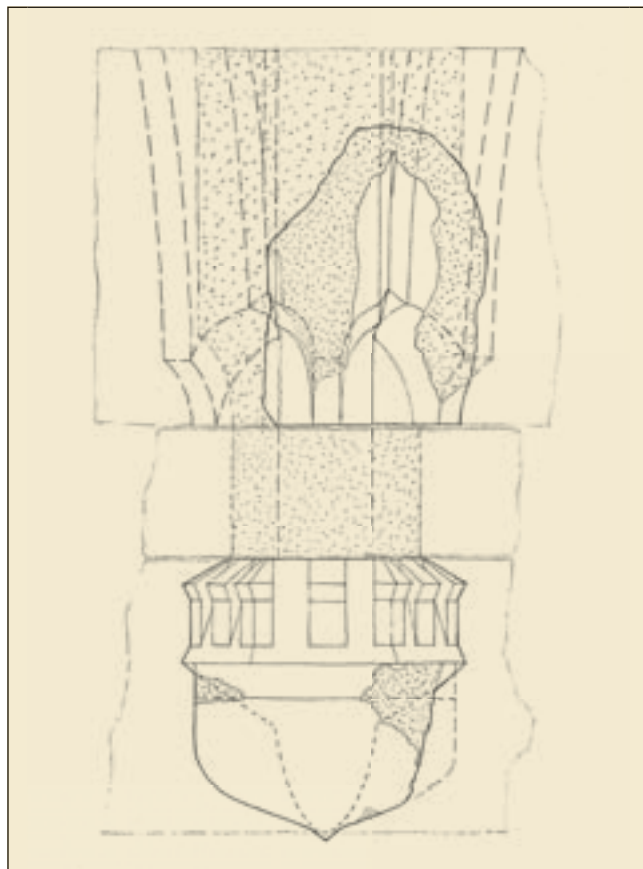
Az ilyen szentélyek folyamatosan jelentkeztek a magyarországi építészetben, a forma már korán megjelent a XII–XIII. században,²⁸ és ezután a középkorban végig, a XIV–XV. században és a XVI. század első negyedével bezárólag térben és időben nagyívű emlék-sor vázolható fel. A XIV. század második felében sorra épültek a támpillérek nélküli, poligonális záradéku szentélyek, ilyen Diósgyőr 1366–1378 között kiépült királyi várának kápolnája,²⁹ Szer elpusztult középkori plébániatemplomának szentélybővítése,³⁰ Murszombat (Murska Sobota) r. k. templomának szentélye.³¹ Velemér temploma talán nem sokkal az 1378-as évszámú Aquila-freskók előtt épült,³² 1387–1391 közötti Berhida,³³ 1400 körüli Dunabogdány³⁴ és a közeli Csetfalva (Черфа́лава). A vélhetően korai Budajenőn kívül szintén a XIV. század második felében, az 1400 körüli időig bezárólag épült Szenyér, Somlószőlős, valamint Fót – Rossztemplom, Kísnémedi – Temető és Tököl szentélye is. Az 1400 utáni időkre tehető Zsámbokrét keresztboltozatos szentélye, illetve a nagyszombati klarissza templom. Kolozsmonostor (Cluj-Mănăstur) megmaradt középkori szentélye az újabb kutatások szerint a késő középkori emlékekhez sorolható.³⁵ A XV. század végi, XVI. század eleji emlékek között támpillérek nélküli poligonális zárással épültek Csút³⁶ és Nyék³⁷ feltárt templomainak szentélyei, a biatorbágyi, továbbá a monyorókeréki (Eberau) és szentpéterfai, a ma is álló, gazdag boltozatú szentélyek, valamint a selmecbányai (Banská Štiavnica) Havasboldogasszony-templom (1512) szentélye.

A beregdaróci szentély részletei, a boltozat címerpajzsai és a gyámkövek pártázatos díszei alkalmasak bizonyos stiláris jelleg felvázolására, időbeli behatárolásra (10. kép). A szentélyboltozat vállkövén és a záróköveken megjelenő pajzsforma jellegzetessége a pajzs talpán megjelenő csücsök. Rokonomlékként említhető a középkori egri székesegyház kőtári anyagában egy XIV. századi kőfaragvány, amely egy címerpajzsokkal díszített oldallap részle-

te, feltehetően az 1361-ben elhunyt Dörögdi Miklós egri püspök (1330–1361) tumbájából.³⁸ A pajzsforma előfordul az 1410-es években a Perényi Imre (†1418) által 1408-ban Kurtyán határában Szent János tiszteletére alapított újházi pálos kolostor³⁹ templomának hosszházában, a falpillérek fejezetén.

A beregdaróci pártázat-motívum rokonemlékei között a pártázat motívuma a visegrádi királyi palota töredékei alapján ismert kerti kútján jelenik meg, a kút vízköpőjét lezáró elemként az 1360-as években.⁴⁰ Pártázattal díszített gyámkövekről indulnak Berhida már említett templomában az 1387–1391 között épült hosszházboltozat bordái.⁴¹ Ugyancsak pártázattal díszített gyámkövekről indulnak a siklói plébániatemplom, a középkori Ágoston-rendi kolostortemplom szentélyboltozati bordái, a boltozat építésére a Garaiak 1387-től kezdődő birtoklása idején, 1400 körül került sor,⁴² a szentélyt közvetlen ez után, 1410 körül festették ki, az egyik ablakzáradékban az 1408-ban alapított Sárkányrend jelvényével.

A beregdaróci szentély a boltozat címerpajzsai és a gyámkövek pártázatos motívuma révén szoros stiláris kapcsolatot mutat a közeli Beregszász (Бере́гове) r. k. temploma, a középkori Mindenszentek-plébániacsoport hosszházával, a hosszház falpillér-gyámköveivel.

10. A szentély északi fala középső boltvállszerkezetének kutatási rajza

A beregszászi hosszházat már a középkorban is átépítették, a déli homlokzat ablakain látszik, hogy az ablak-szarak sík rézsűs béléte felett a számárhátíves, vékony pálcataggal elválasztott két széles negyedhomorlattel tagolt ívzáradékok réteggöveit kicsit kisebb vastagságú fal-szerkezethez tervezték és faragták ki. A kapu közvetlen analógiája, a kolozsvári (Cluj-Napoca) Szent Mihály-templom 1442-es évszámú nyugati kapuja⁴³ alapján a beregszászi déli kapu és a két ablak záradéka az 1440-es évek második felére tehető. A déli kapu osztója feletti szemöldökgyám 1522-es évszáma nem keltezi a kaput, mivel később került felvételre, a számok formája alapján még csak nem is a középkorban.⁴⁴ Beregszászon minden bizonnyal a Hunyadi család 1445-ben kezdődő birtoklásával⁴⁵ függ össze a templom hosszházának átalakítása, ami magyarázza a Kolozsvárral való stílári összefüggést.

A háromhajós hosszház a belső támrendszerrel valószínűsíthetően már a XV. század közepén történt átépítés előtt, 1380–1415 közé tehető időszakban kiépült, az udvari művészet megjelenésének egyik fő központja a térségben, jelentős kisugárzással. Az udvari művészet hatása más stílári elemek felbukkanása révén is megfigyelhető a környék építkezéseiben. A tengelysarkos komponálás⁴⁶ jelenik meg Nagyberég (Велики Береги) mai református templomának a nyolcszög négy oldalával záródó szentély boltozati zárókövén olvasható, évszámos felirat szerint 1405-re elkészült kiépítésén. Csengeren ugyancsak a nyolcszög négy oldalával záródó szentély⁴⁷ építését tervezték, feltehetően 1390 körül.⁴⁸ A „tengelysarkos” szerkesztés a beregszászi templomon is megjelenik a részletformák szintjén, a falpillérek teste a tízszög hat oldalával képzett, így alaprajzilag a falsíkra merőleges szimmetriatengelybe sarok esik. Az is elképzelhető, hogy a „tengelysarkos” szerkesztés a nagy formákban is jelen volt, az 1500-as évek elején épült szentély 1400 körüli előzménye talán alaprajzilag a nagyberégi és a csengeri alaprajzhoz volt hasonló.⁴⁹ A „tengelysarkos” szerkesztés megjelenése arra utal, hogy a beregszászi hosszház kiépítése a birtoktörténeti adatok által behatárolt időszak első felére, a késő Anjou-korra tehető inkább, Nagy Lajos felesége, Erzsébet királyné (†1387) és leánya, Mária királynő (†1395) idejére.⁵⁰

A beregdaróci épület stílári elemei, a nyolcszög oldalával záródó, támpillérek nélküli szentély, a bordás szentélyboltozat részletei (a pártázatos lezárású gyámkő és a csücsköstalpú pajzsok), valamint a beregszászi templommal való közvetlen összefüggés alapján a szentély építési ideje az 1400 előtti két évtizedre tehető.⁵¹ A családtörténet egy adata alapján úgy tűnik, hogy ebben az időszakban a Daróci család, a daróci birtok háromnegyedét bíró János fia László (†1379 körül) ágának helyzete megerősödött: László hat fia közül 1380-ban *Daróci Lőrinc és*

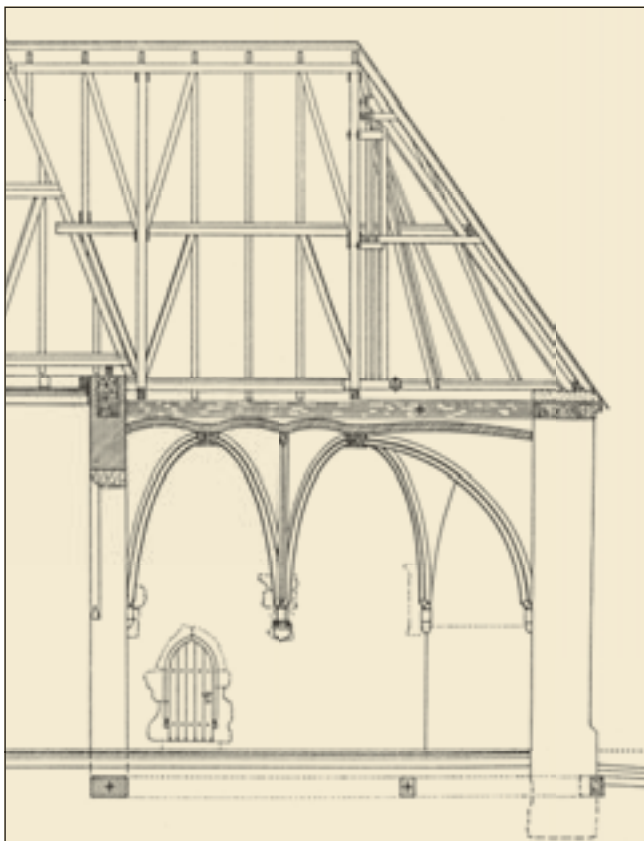
11. A hosszház déli falának keleti ablaka a kutatások után

Bertalan Nagy Lajos Velence elleni hadjáratában vesz részt Cudar Péter (†1396) szlavón bán seregében,⁵² vagyis részben kiemelkedtek a helyi környezetből, és nagyobb kitekintést és országos szintű kapcsolatokat szerezhettek.

A hosszházat később, az említett építési adat szerint valószínűleg 1465 körül jelentősen átalakították, szinte teljes egészében újjáépítették; a falazat elváltak a szentély falától, eltérő a falazóhabarcs és a faragott köveknél alkalmazott kőfajta is. Ekkor készült az 1838-ban a jelenlegi helyére átrakott nyugati kapu, mely stílárisan mindenképpen jóval későbbi stílusfokot képvisel, mint a szentély. A késő gótikus pálcá- és körtetagozatokkal profilált kapu jellegzetessége, hogy maga a kapunyílás csücsíves záródású, záradékaiban a zárókövön a tagozatok átmetesződnek, egymáson túlfutnak, de nem a csücsív vonalát követve, hanem a záradékpontnál ellentétes görbülettel, kisméretű (csak a zárókövön megjelenő) számárhátív formát képezve. A déli fal jelentős részét a lábazattól kezdve újjarakták, elhelyezték a szemöldökgyámos déli kaput, és az ablakokat megnagyobbították, átalakították (11. kép). A déli fal kétosztatú hosszház-ablakainak for-

12. A déli kapu felmérése a kutatások után

13. A szentélyboltozat rekonstrukciója, helyreállítási terv, hosszmetset, részlet

mai rekonstrukciója a déli kapu elfalazásából előkerült töredékek alapján vált lehetővé, az eltérő formálású merművek körül a nyugati ablak halhólyagos rajzolata tipikus késő gótikus forma, a nyugati kapu stílusának megfelelő. A szentély ablakait is átalakították ekkor, a réteggöveket kibontva megemelték a záradékmagasságot. A szentélyben álló főoltáron kívül minden bizonnyal ekkor létesült a hosszház délkeleti sarkában a mellékoltár, a hozzá tartozó, egyszerű kialakítású kegyeserfülkével a déli falban. Nem sokkal később, még a XVI. század első felében az északi oldalon a sekrestye és a hosszház szögletében osszáríum épült.

A XVI–XVII. században a már református templomot átalakították. A szentély keleti végében keresztfalat húztak a keleti karzat alapozásaként, elbontva a főoltár falazott menzáját is. Valamelyik oltármenzához tartozott az a nagyméretű, élszedett fedőlap töredék, melyet a megemelt déli kapu nyugati szárköveként használtak fel másodlagosan; a keleti kapuszár is másodlagosan felhasznált kőtöredék, a kapunak csak a szemöldökköve eredeti (12. kép). Valószínűsíthetően a XVIII. század folyamán készült a magtárrá alakított, középkori udvarház részleges bontásának anyagából a hosszház délkeleti sarkának támpilléres megerősítése.

Az 1834-es földrengés után a templomot 1838-ra állították helyre. Elbontották a szentélyboltozatot, a diadalívet, a sekrestyét és az osszáríumot. A szentély bontási anyagából a hosszház északkeleti sarkánál a sekrestye nyugati falcsonkja köpenyezésével támpilléret alakítottak ki, a sekrestyeajtót elfalzták. A teljes nyugati falat elbontva, a hosszházat nyugat felé kissé bővítve falazott tornyot építettek, a toronyalj keleti falába beépítették a nyugati kaput, köveit részben összekeverve. A belső szintet ismét megemelték, az ekkor még működő déli kapu emelt külsőbőrkövének egy főpárkányelemet raktak le.

Az 1862-es tűzvész kárainak helyreállítása során az addig még ép középkori ablakokat átalakították, megnagyobbították; az ablakok kibontott töredékeivel elfalzták a déli kaput.

Az 1994-re befejeződött helyreállítás építészeti koncepciójának⁵³ elsődleges szempontja volt, hogy a templom történeti értékeinek hiteles bemutatása és a szükséges szerkezeti megerősítések az építészeti kialakítással harmonikus egységet alkossanak. Az 1838-as átépítés előtt a templom nagyrészt még épen őrizte az 1500 körülre kialakult középkori állapotát. A műemléki kutatás eredményei alapján lehetőség nyílt a középkori eredetű épületrészek anastylosis-elvű helyreállítására, a kőtöredékeket eredeti helyükre lehetett visszaépíteni a diadalív, a szentélyboltozat és a gótikus ablakok esetében (13–14. kép). Az építészeti beavatkozásban a tudatos visszafogottság volt a cél. Az 1500 körüli állapot tömeg-

14. A szentély a rekonstruált boltozattal

és térformái a részletekkel harmonikus egységben lettek kezelve. A homlokzatokon, a burkolatokban rejtett didaktikus eszközök jelzik az egyes korábbi építési periódusokat, a későbbi átalakításokat és a szükséges kiegészítéseket (15. kép). Az újonnan tervezett, magas hajlásszögű, bontott tömegű tetőforma a szentély párkánymagasságának eredeti szintre süllyesztésével, a középkori tömeg jelzésével kívánta megteremteni az 1838-ban toronnyal bővült templom új egységét. A tömegében rekonstruált sekrestye a templom történetét bemutató kiállításnak adott helyet.

15. A déli homlokzat részlete

A rajzokat és az archív felvételeket Szekér György, a 14–15. képet Mudrák Attila készítette.

JEGYZETEK:

- ¹ A munkákat az akkori OMF–OMvH munkatársaiként *Balázsik Tamás* régész–művészettörténész (régészet) és e sorok írója, *Szekér György* építész–művészettörténész (falkutatás és helyreállítási tervek) végezte.
- ² GYÖRFFY 1963. 522–523., 538. – Daróc településnév Bereg megyén kívül még számos megyében volt, így Arad, Baranya, Borsod (2), Hunyad, Kolozs, Körös, Közép-Szolnok, Kükküllő, Nógrád, Sáros, Szatmár (3: Fülöpös-, Király-, Pusztá-), Szepes és Ung megyékben is.
- ³ A település és a templom történetéről ld.: LEHOCZKY 1881/1882. III.: 206–220.; MMT X.: 301., 304–305. (Lukács Zsuzsa, illetve a mindeddig legrészletesebb feldolgozást: BALÁZSIK 2000. 207–225.
- ⁴ GYÖRFFY 1963. 526., 538.
- ⁵ 1423. október 29. MOL, DL 79830. – ZICHY OKM. VIII.: 110–111.: No 84. – idézi: MMT X.: 190. és 204.: 38. jegyzet (Entz Géza), az említett jegyzetben az alábbi megjegyzés szerepel: *Kegyurak a Várdaiak* (Lelesz = A leleszi konvent elenchusai az Országos Levéltárban Litt. D. no. 121. hivatkozással); MMT X.: 304. (Lukács Zsuzsa); BALÁZSIK 2000. 209. – regesztája: ZsO X.: 507.: No 1281. – A forrás azt jelzi, hogy a Várdaiak Daróc birtokának csak negyedrésszel kerülhettek kapcsolatba.
- ⁶ ZICHY OKM. VIII.: 195–196.: No 135.
- ⁷ ZICHY OKM. VIII.: 580–583.: No 400. és 582.: jegyzet.
- ⁸ ZICHY OKM. VIII.: 580–583.: No 400. – idézi: MMT X.: 190. és 204.: 38. jegyzet (Entz Géza); MMT X.: 304. (Lukács Zsuzsa); BALÁZSIK 2000. 209. – *Az ecclesiam lapideam*, azaz köegyház kifejezés alatt az értendő, hogy a templom szilárd anyagból épült, míg a *cum sepultura* kifejezés értelmezhető konkrét sírhelyként (MMT X.: 304. Lukács Zsuzsa), vagy temetkezési jogként (BALÁZSIK 2000. 208.), illetve általánosabb értelemben kegyúri jogként is, melybe a temetkezés joga is beletartozott, ld. MMT X.: 190. (Entz Géza).
- ⁹ BALÁZSIK 2000. 211–212. (hivatkozása: 211.: 20. jegyzet: MOL, Bírósági Levéltárak. Hiteleshelyi levéltárak elenchusai. A leleszi prépostság levéltárának mutatói. D 70.)
- ¹⁰ MOL, DL 20991 (1500. november 13.) – idézi 1501-re datálva MMT X.: 191–192 és 204.: 48. jegyzet (Entz Géza).
- ¹¹ E sorok írója végezte el az azonosítást 1991-ben, majd 1996-ban a szondázó jellegű kutatást. (Alaprajzai közölve: KOPPÁNY 1999. 66. kép; BALÁZSIK 2000. 211.: 5. kép.); – Minden bizonnyal a magát a faluról nevező Daróci család mindkét ága rendelkezett a településen több lakóhellyel is, az egyik ilyen lehetett az a kúria is, melyet 1460-ban Daróci Márton zálogba vett Daróci Dénestől (MPL, DL 86690: *curiam suam in eadem Darocz habitam*; – idézi: IVÁNYI 1931. 137.: 231. Nem tudni, melyik épületre vonatkozik egy 1511-es adat, ekkor Daróci István tiltotta Daróci Mártont és feleségét, Oroszi Borbálát egy nemes ház eladásától. BALÁZSIK 2000. 211. (hivatkozása: MOL Bírósági Levéltárak. Hiteleshelyi levéltárak elenchusai. A leleszi prépostság levéltárának mutatói. 202. 138.); – A XVI. század folyamán a Daróci család lakóépületeinek száma tovább gyarapodott, Daróci Szerafin 1586. február 4-én Darócon kelt végakarataából (RADVÁNSZKY 1879. III.: 130–138.) kiderül, hogy Darócon háza volt: *gyermekimnek nagy-anyjok, [...] ide az Daróczy házamhoz költözzék* (Uo., 133.), illetve maga is emelt kőépületeket: *az mely házakat it Darócon építették főképpen kőből* (Uo., 137.); MMT X.: – 301.: XVII. századi forrásokra hivatkozva három udvarházat (egy kőből épültet és két fából épültet) említ Darócon, azonban téves az azonosítás, Berzeviczy Zsigmond (és János) 1685-ben összeírt javai a Sáros vármegyei Darócon és Berzevicén voltak (MOL, U ET C, 6: 5. és H. TAKÁCS 1970. 181.). – 1713-ban viszont a Daróci-javak örökösének, Galambos Ferencnek a javai közt szerepel egy kúria Nagy-Darócon (MOL, U ET C, 12: 7.: *In Co(mitta)ttu Beregiensi / In Possione Nagy Darócz Curia*.
- ¹² Jelzi ezt, hogy 1505-ben a rendi határozatok (MOL, DL 39335) mások mellett személyét is kiemelik, mint az udvari párt nyilvánvalóan jelentős alakját; 1504-ben Rozgonyi István megbízottja (MOL, DL 21365); 1506-ban Frangepán Beatrix, Corvin János özvegye, és leánya Erzsébet hercegnők ügyvédje (MOL, DL 37712).
- ¹³ 1600. február 20.: *Királyi könyvek* I. 5. 138 (A 57 – 332–333.)
- ¹⁴ 1603. május 15.: Prága. I. Rudolf nemesség- és címeradománya Deregnői Daróczy Ferenc és testvérei Gáspár, Zsófia, Katalin, Krisztina, Erzsébet részére. Ld.: *Címereslevelek* 2000.
- ¹⁵ Daróci Erzsébet (†1630 előtt) férje felsővadászi Rákóczi János (1582 után – †1630), felsővadászi Rákóczi Ferenc Zemplén vármegye alispánja (†1607) és második felesége, Lipócz-i Keczer Dorottya fia, felsővadászi Rákóczi Zsigmond Borsod vármegye főispánja, majd erdélyi fejedelem (1607–1608, †1608) unokaöccse.
- ¹⁶ KOPPÁNY 1990. 229–234.
- ¹⁷ RADVÁNSZKY 1879. III.: 130.
- ¹⁸ ZÁGONI 2005. 240.: *1595-ben is mint anyaegyház említették a Beregi Tractus első jegyzőkönyvében. Ugyan azon jegyzőkönyvben valami római katolikus plebánust is emlegetett Sacrificulus cím alatt.*
- ¹⁹ Deregnői Daróci Ferenc (†1616) beregi főispán fia, ugyancsak beregi főispán.
- ²⁰ BALÁZSIK 2000. 220.
- ²¹ ACP I.: 81.
- ²² PÓK 1994. 55.
- ²³ MMT XI.: 348.: A közeli Tiszabezdédén feljegyezték, hogy a föld-rengés 1834. október 15-én reggel 7 órakor volt. Darócon a hossz-ház délkeleti sarkának kb. 40 cm-es kihajlása, vagy a szentély déli falán mutatkozó karvastagságú repedés is minden bizonnyal a földrengés következménye.
- ²⁴ A beregdaróci ref. egyház pénztárkönyve 1829-től. Forster Központ, Tudományos Irattár, Levéltári cédula gyűjtemény, Csizsár Árpád.
- ²⁵ Darócz. Bereg m. Gergelyugornya ref. egyház körleveles jegyzőkönyve. Esperesi körlevél, 1862. július 10. Forster Központ, Tudományos Irattár, Levéltári cédula gyűjtemény, Csizsár Árpád.
- ²⁶ ZÁGONI 2005. 240.: 21. Nagydaróc.
- ²⁷ GERECE 1906. 186.: Darócz. – *Lehoczky T. jel. M. Biz. 1876. 18. 36.: A XVI. száz. ev. ref. templom szentélyfalán életnagyságú szentek és püspökök képei. (Bemeszelve).* – Lehoczky Tivadar megfigyeléseit 1881-ben közzé is tette: *Volt pedig a templom keletelt fekvéssel [...] a keleti szélén levő szentély jóval kisebb és alacsonyabb vala, hosszúság és alig arasznyi széles, nyílásszerű ablakai csupán a keleti és déli oldalról hintettek némi fényt a belül fresco-képekkel díszített egyszerű sima falakra. Az 1862-es tűzvész után: teljesen átídomított [...] a veres és fekete színű falfestmények, melyek mint magam láttam, életnagyságú szenteket és püspököket ábrázoltak, a kijavítás alkalmával teljesen lekarcoltattak és bemeszeltettek.* LEHOCZKY 1881/1882. III.: 216–217.
- ²⁸ KOZÁK 1984. 73–114.
- ²⁹ Nagy Lajos király 1365–1366-ban szerzi meg véglegesen Diósgyórt csere útján a Szécsiektől (MOL, DL 65506). A diósgyőri építkezések befejezése utaló hagyományosan elfogadott 1378-as adat, mikor a király Ambrus mestert Diósgyórból a városfalak építésére (elsősorban a tornyok helyének kijelölésére) Eperjesre küldi *Magistro Ambrosio, muratori nostro de Diosgewr* FEJÉR IX/5.: 254.: No CXXI.
- ³⁰ HORVÁTH F. 1975. 349.: 9. kép: Az alaprajz rekonstrukciója: a gótikus átépítés alapfalai a 14. század elejére keltezve. – Véleményünk szerint viszont a közölt (358.: 14. kép: 4. és 5. sz.) idomtégla boltozati bordaprofilok közül az 5. sz. alapján a szentélybővítés a XIV. század utolsó harmadára tehető inkább. Ilyen, a hornyok közötti függőleges lemezzel átkötött szentzserhornyolt bordaprofil jelenik meg a budai királyi palota alsó kápolnájának szentélyboltozatán (VÁRNAI 1955. 364.: 1. kép. 24. sz.), a diósgyőri vár leletanyagában a várkápolna alsó szentélyéhez köthetően, illetve a márianosztrai, a bükkszentléleki és a toronyalji pálos kolostor leletanyagában.

- ³¹ Az 1365–1366 folyamán lezajlott csere (MOL, DL 65506) keretében kapta királyi adományként Szécsi Miklós dalmát-horvát bán és testvére, Domonkos (†1368) erdélyi püspök Muraszombat mezővárosát is Felsőlendva tartozékai között (a család később az új birtok után felsőlendvai Bánfi). A birtokba jutás után minden bizonnyal Szécsi Miklós (†1387) támogatásával 1370 körül épült a ma is meglévő szentély a toronnyal, melyek belső tere gazdag kifestést kapott.
- ³² A kutató Kozák Éva az épületet 1300 körülre datálta. (KOZÁK É. 1974. 229–238.), viszont a keltezés szempontjából figyelemre méltó a falkép restaurátor Lente István megfigyelése: *A freskóvakolat egy rétegű, anyaga nagyon hasonló a falazóhabarcséhoz. Mivel a fal és a vakolat között sem korábbi vakolat, sem meszelés nyomait nem találtuk, felmerülhet a kérdés, hogyan állhatott a templom az építést követően majdnem száz éven keresztül vakolat, de legalábbis meszelés nélkül? Ez a tény, bár nem cáfolja meg, mégis kérdésessé teheti a templom építési idejének jelenlegi meghatározását. A vakolat és a festés egyidejűségéhez nem férhet kétség.* LENTE 1972. 272.
- ³³ CZEGLÉDY-ÁGOSTHÁZY 1967. 224.: A szentélyt a XIII–XIV. század fordulójára keltezik. 217.: A hosszház beboltozása történt 1387–1391 között a Hontpázmány nembeli Demeter veszprémi püspök záróköveken látható címerai alapján. – Véleményünk szerint az egyenlő szentély- és hosszház-szélességű templom tér- és tömegformája túl korai lenne 1300 körül, nemcsak a hosszházboltozat, hanem a teljes kiépítés is Demeter püspök idejére tehető.
- ³⁴ Az 1400-as pápai búcsúengedély: MON. VAT. I/4.: 295. (*ecclesia sancte Catherine de Bagdan, Vesprimiensis diocesis*), ZsO II. 82.: No 710. építkezésre enged alapján következett, talán ezzel függ össze a szentély alaprajzi formája.
- ³⁵ Újabban a XV. század második negyedére keltezték, az 1995–1997-es kutatás és helyreállítás kapcsán: EKE-MAKAY 1999. 192. – *Kovács András* olvasata alapján Antal apát (1424–1451) idejére téve a déli fal napórájának feliratát (SAS 2010. 117.), és ezzel a szentély építését is.
- ³⁶ GEREVICH L. 1943. 103–166. A szentélybővítést az 1480 utáni pálos birtokláshoz köti.
- ³⁷ GARÁDY 1943. 171–172.: I. Nyék község temploma. A templom alaprajza 172.: 1. kép. – A szentélyépítés az 1490-es évek első felében történt, a leletanyag néhány jellegzetes késő gótikus bordatöredéket is tartalmazott. A templom elkészültére utal, hogy 1496-ban II. Ulászló király arra kéri VI. Sándor pápát, hogy a fehéregyházi pálosok a Nyéki a kápolnában is misézhesenek.
- ³⁸ BUZÁS 2006a. 19–20. és 20.: 35–36. kép.
- ³⁹ CZEGLÉDY 1988. 211–228.
- ⁴⁰ BUZÁS 2006b. 6.: 3. kép: A kút rekonstrukciós rajza; 7.: 4. kép: A kút rekonstrukciós másolata a visegrádi palota kertjében. A datálásra: 11.
- ⁴¹ CZEGLÉDY-ÁGOSTHÁZY 1967. 217.
- ⁴² A kutatás szerint a korábbi boltozat bordaanyagát használták fel újra. GERÓNÉ-KOPPÁNY-MENDELE 1984.487. – részleteiben: LÖVEI 1995. 177–178.
- ⁴³ A kolozsvári kapu jelenlegi formájában kissé hiányosan és megcsonkítva, szabálytalanul újra összerakva áll. A kapu átrakása talán még a XV. század második felében megtörtént, a tervezett, de meg nem épült délnyugati torony kapcsán.
- ⁴⁴ Összevethető a szentély déli falának keleti ablakán, az ívzáradék évszámának „5” számjegyével.
- ⁴⁵ MOL, DL 37602.
- ⁴⁶ BENCE-SZEKÉR 1993. 8–22. (Szekér György).
- ⁴⁷ CZEGLÉDY-SEDLMAYR 1970. 85.: *a jelenlegi felfelnyolcszögben záródó szentélynél eggyel több törést számláló falalapozás [...] Minden valószínűség szerint [...] a valóságban fel nem épült szentélyfal alapozása ez és 86.: 79. kép. Ásatási alaprajz.*
- ⁴⁸ Csenger 1322-ben még mint Jánosi leánygyháza, fakápolna építésére kap engedélyt, az 1388-as vásártartási engedély jelzi a XIV. század végére mezővárossá fejlődő Csenger jelentőségét, ez időre tehető a szilárd anyagú templom felépítése. MOLNÁR J. 1983. 94–96.
- ⁴⁹ Erre nyilvánvalóan egy régészeti feltárás adhatna választ.
- ⁵⁰ Nem zárható ki Tódor podolia herceg donációja sem, 1396 elején már birtokban van (ZsO I.: 466.: No 4252. és II.: 486–487.: No 4407.), minden bizonnyal részt vett a nikápolyi csatában, először úgy tudták, hogy ott elesett: (MOL, DL 52966: ZsO I.: 528–529.: No 4796), 1397–1398-ban csak öccse Vaszil szerepel, 1401-ben tűnik fel újra, 1411-ben a szepesi-sárosi részeken, a legnagyobb létszámmal, 200 lándzsával vesz részt.
- ⁵¹ Már korán felmerült az a vélemény, hogy a templom XIV. századi (LEHOCZKY 1881/1882. III.: 216.). Lehoczky Tivadar a Várdaiaknak tulajdonította az építést, a birtoktörténeti adatok azonban a Daróciak donációját támasztják alá, a Várdaiak csak negyedrészt szereznek a faluból 1423–1436 körül. Balázsik Tamás a szentélyt 1465-höz kapcsolja, bár érzi, hogy ez problémás: *Az 1460-as évek közepe táján már nem éppen modern, keresztboltozatos szentélynek.* BALÁZSIK 2000. 213.
- ⁵² ZICHY OKL. IV.: 136.: No 117.
- ⁵³ SZEKÉR GYÖRGY: *Beregdaróc, Református templom.* Helyreállítási dokumentáció. Kézirat. Budapest, 1993.

16. A szentélyboltozat nyugati záróköve